

KONRAD GŁOMBIK
Uniwersytet Opolski

STEPHAN GOERTZ, CAROLINE WITTING (red.), *Amoris laetitia – Wendepunkt für die Moraltheologie?* (Katholizismus im Umbruch 4), wyd. Herder, Freiburg im Br. 2016, ss. 336, ISBN 978-3-451-37820-1.

Posynodalna adhortacja apostolska papieża Franciszka *Amoris laetitia* jest ostatnio nie tylko najczęściej dyskutowanym dokumentem kościelnym, ale także tematem licznych opracowań i publikacji. Jedną z nich jest książka wydana pod koniec 2016 r. przez wydawnictwo *Herder* w ramach serii *Katolicyzm w przelomie* (*Katholizismus im Umbruch*). Redaktorzy książki: Stephan Goertz – profesor teologii moralnej Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Jana Gutenberga w Moguncji oraz Caroline Witting – asystentka w Katedrze Teologii Moralnej tego wydziału, nawiązując do odmiennych reakcji i komentarzy na temat papieskiego dokumentu, w których jedni teologowie wskazują na rozwój nauczania Kościoła o małżeństwie i rodzinie, a inni na zerwanie z tradycją katolicką, zamieścili w tytule publikacji pytanie o to, czy *Amoris laetitia* jest punktem zwrotnym dla teologii moralnej. Sam tytuł recenzowanej książki wskazuje, że mamy do czynienia z refleksją teologicznomoralną na temat papieskiego dokumentu i pytaniami o konsekwencje wynikające z zawartego w nim nauczania dla ważnych kwestii tego działu teologii. Autorami poszczególnych tekstów są teologowie moraliści, głównie z krajów obszaru języka niemieckiego (Niemcy, Austria, Szwajcaria, Holandia), którzy próbują znaleźć odpowiedź na postawione w tytule książki pytanie i ukazują meandry zagadnień, które omawia papieski dokument. Książka składa się z przedmowy, artykułu wprowadzającego autorstwa jej redaktorów, dwóch części poświęconych zagadnieniom teologii moralnej fundamentalnej i szczegółowej oraz tekstu ukazującego horyzont programowy *Amoris laetitia*. Na końcu książki został umieszczony wykaz skrótów oraz wykaz autorów poszczególnych tekstów.

Poszczególne zagadnienia teologii moralnej ogólnej i szczegółowej poprzedza obszerny artykuł wprowadzający do całości problematyki, związanej z pytaniem, czy *Amoris laetitia* jest punktem zwrotnym dla teologii moralnej, autorstwa redaktorów książki (s. 9–92). Goertz i Witting przedstawiają w nim dalszy i bliższy kontekst historyczny powstania dokumentu, poczynawszy od dyskusji przed- i posoborowych na temat małżeństwa i rodziny, poprzez nauczanie Jana Pawła II na ten temat aż do dyskusji synodalnych w 2014 i 2015 r. Tekst ten zawiera również obszerne przedstawienie pierwszych reakcji po ukazaniu się *Amoris laetitia*, które autorzy zgrupowali wokół pytań o zmianę nauczania o małżeństwie i rodzinie, dyskusji o zróżnicowaniu i niejasności treści papieskiego dokumentu, oraz pozycji wyrażających brak jedności co do jego znaczenia dla Kościoła. Trzeci punkt tego artykułu dotyczy klucza hermeneutycznego, przy pomocy którego należy odczytywać niektóre kwestie zawarte w papieskiej adhortacji. Spośród zagadnień szczegółowych autorzy odnieśli się do problematyki odpowiedzialnego rodzicielstwa, zjawiska homoseksualizmu i problematyki *gender*. Autorzy piszą też o opcjach podstawowych, w świetle których należy odczytywać zagadnienia zawarte w *Amoris laetitia*, a są nimi miłość jako zasada nadrzędna oraz wynikające z niej miłosierdzie. Autorzy poruszyli także kwestię eklezjologii i obrazu Kościoła według Franciszka, który ma być synodalny i powinien towarzyszyć ludziom. W podsumowaniu swoich refleksji Goertz i Witting odpowiadają na pytanie zawarte w tytule książki, stwierdzając, że *Amoris laetitia* jest punktem zwrotnym w teologii moralnej. Ta konkluzja jest także wyraźna w całości tekstu. W sposób dyskusyjny zostały przedstawione przez autorów inne wypowiedzi Kościoła o małżeństwie, m.in. Piusa XI, Piusa XII i Jana Pawła II. Niesłuszne jest przeciwstawianie tych stanowisk nauczaniu papieża Franciszka. Bardziej właściwe jest rozumienie tych wypowiedzi z punktu widzenia rozwoju nauczania Kościoła o małżeństwie i rodzinie. Dyskusyjne w niniejszym tekście jest także przedstawienie w kluczu hermeneutycznym wspomnianych zagadnień szczegółowych, który złożoność nie sposób wyjaśnić w kilkunastu zdaniach, czego próbę podjęli autorzy omawianego tekstu.

Pierwszy z sześciu tekstów dotyczących tematów teologii fundamentalnej zamieszczonych w książce został opracowany przez prof. Antonio Autiero – emerytowanego profesora teologii moralnej na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu w Monastyrze, a dotyczy perspektyw rozumienia problematyki sumienia. W erudycyjnie przygotowanym tekście Autiero systematycznie wyjaśnia jedno z fundamentalnych zagadnień teologicznomoralnych. Uczynił to wychodząc od umiejscowienia tego tematu w *Amoris laetitia*, wskazując na kluczowy tekst na ten temat (nr 300) oraz wyjaśniając kwestię konfliktu między obiektywnym porządkiem moralnym i decyzją sumienia podmiotu moralnego. Autor wyjaśnił

także nawiązanie nauczania papieskiego dokumentu o sumieniu do nauki Soboru Watykańskiego II, problem formacji sumienia, a na końcu przedstawił kilka konkretnych pytań otwartych dotyczących problematyki małżeństwa i rodziny. Autiero słusznie pisze i uzasadnia, że *Amoris laetitia* inspirowane nie tylko do nowego myślenia o małżeństwie i rodzinie, ale także do rewitalizacji nauki o sumieniu, dokonując jego recentralizacji w refleksji teologicznej oraz ukazując rolę całego Kościoła w formacji sumienia.

Prof. Werner Wolbert, emerytowany profesor teologii moralnej na Wydziale Teologii Katolickiej w Salzburgu, wyjaśnia jedno z istotnych pojęć teologicznomoralnych, kluczowe dla zrozumienia nauczania zawartego w *Amoris laetitia*, którym jest miłosierdzie. Autor ukazuje różne znaczenia tego pojęcia, którymi w tradycji teologicznej był związek ze współczuciem rozumianym jako cnota i afekt – w sensie wybaczenia krzywdy, dobrowolnej pomocy biednemu z racji współczucia oraz łagodności i wyrozumiałości. W ostatnim punkcie Wolbert odnosi problematykę miłosierdzia do kwestii sprawiedliwości. Szczególnie cenne w tym tekście są przykłady biblijne, obrazujące rozumienie miłosierdzia oraz odniesienie całej problematyki do zagadnienia osób rozwiedzionych żyjących w powtórnych związkach. Autor w przekonujący sposób uzasadnia, że pogłębione rozumienie miłosierdzia i sprawiedliwości powinno znaleźć konkluzje w stanowisku Kościoła wobec osób cywilnie rozwiedzionych i żyjących w powtórnych związkach, które wykaczają poza dotychczasową praktykę.

Inna istotna problematyka teologicznomoralna, która jest obecna na kartach *Amoris laetitia*, dotyczy osobistej winy, grzechu śmiertelnego i łaski uświęcającej. Stephan Ernst, profesor teologii moralnej na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Juliusza Maksymiliana w Würzburgu, w wyjaśnieniu tej problematyki wyszedł od wskazania centralnej wypowiedzi na ten temat w *Amoris laetitia* (nr. 301, 305), ukazał jej uzasadnienie, wątpliwości i krytykę z nią związaną. Autor dokonał także porównania nauczania Franciszka na ten temat z innymi wypowiedziami Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, wyjaśniając rozumienie źródeł moralności, związku opeji fundamentalnej z grzechem śmiertelnym i okolicznościami działania człowieka, kwestię obiektywizmu sytuacji „nieregularnych” i określenia ich jako grzech śmiertelny oraz problem rozróżnienia sytuacji. Ernst twierdzi, że papieżowi nie chodzi ani o podważenie ważności przedmiotu, jakim są sytuacje „nieregularne”, ani o okoliczności, które zmieniają moralną jakość działania, ale o zwrócenie uwagi na okoliczności, które pomniejszają winę osobistą człowieka. W konkluzjach teolog z Würzburga zwraca uwagę, że *Amoris laetitia* nie jest zerwaniem z tradycją teologiczną, ale daleko idącym wyjaśnieniem elementu rozwiniętej w tradycji teologicznej teorii działania.

Opracowanie na temat powszechnej obowiązywalności norm moralnych jest autorstwa Karla-Wilhelma Merksa, emerytowanego profesora teologii moralnej na Wydziale Teologicznym w Tilburgu w Holandii, i nosi tytuł *Ploty graniczne z dziurami?* Autor podkreślając sposób argumentacji Franciszka w *Amoris laetitia*, zauważa w tym dokumencie cztery ważne aspekty problematyki obowiązywalności norm moralnych. Pierwszy z nich dotyczy przedsynodalnych dyskusji na temat seksualności, małżeństwa i rodziny, które są oznaką wyjścia z izolacji Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. Kolejnym elementem jest uznanie złożoności moralnie znaczących sytuacji. Z tego wynika ilościowe ograniczenie norm, co w końcu prowadzi do jakościowego ograniczenia myślenia normatywnego. W swoich obszernych i złożonych wywodach na temat rozumienia norm moralnych w tradycyjnej teologii moralnej, etyki seksualnej, przejścia z etyki nakazów do etyki odpowiedzialności, znaczenia Urzędu Nauczycielskiego Kościoła w tych kwestiach, a także aspektów nowego rozumienia powszechnej obowiązywalności norm moralnych, Merks doszedł do konkluzji, że w *Amoris laetitia* mamy do czynienia z jakościową relatywizacją norm. Ludzkie życie nie staje się takim ostatecznie przez zachowywanie norm i zasad, ale przez ich przyporządkowanie do miłosierdzia i miłości, a moralność przekracza to, co normatywnie uregulowane w kierunku „większej sprawiedliwości”.

Kolejnym tematem z obszaru ogólnej teologii moralnej, w którym w oparciu o *Amoris laetitia* można mówić o zasugerowanej zmianie, jest zasada stopniowości. O ambiwalencji tej zasady w posynodalnej adhortacji pisze Daniel Bogner – profesor teologii moralnej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu we Fryburgu w Szwajcarii. Autor zwraca uwagę, że pojęcie stopniowości znalazło się w centrum uwagi posynodalnej adhortacji papieża Franciszka, jest nową ramą dla refleksji etycznej, ale też elementem ryzykownej strategii. W tekście znajdują się także solidnie uzasadnione uwagi na temat stopniowości norm etycznych z odniesieniem do problemu osób rozwiedzionych żyjących w powtórnych związkach. Pytanie, czy *Amoris laetitia* propaguje etykę cnót, czy etykę norm, prowadzi do ukazania trzeciej drogi delikatnego rozwoju moralności katolickiej. Chodzi o przyjęcie prawa Bożego, które nie podlega stopniowości, ale nie zawsze i nie we wszystkich okolicznościach może bezpośrednio zostać przełożone na zasady etyczne i zobowiązania moralne. Artykuł jest interesującym, dobrze uzasadnionym, choć kontrowersyjnym wyjaśnieniem problematyki zasady stopniowości.

Dopełnieniem zagadnień teologii moralnej ogólnej w recenzowanej książce jest tekst na temat rozumienia urzędu papieskiego i synodalności Kościoła w *Amoris laetitia* autorstwa Josefa Schustera SJ – emerytowanego profesora teologii moralnej w Wyższej Szkole Filozoficzno-Teologicznej St. Georgen. Posynodalna adhortacja

ma wyraźnie duszpasterski charakter i cechuje się zmianą w wyrażaniu stanowiska Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. Zdaniem Schustera *Amoris laetitia* w wymiarze języka i treści jest odzwierciedleniem synodalności Kościoła, co zostało wykazane na podstawie zawartych w niej stwierdzeń bezpośrednio dotyczących tej tematyki, jak i na przykładzie konkretnych problemów w niej omówionych. Cała tematyka dotyczy rozumienia eklezjalnego wymiaru teologii moralnej i znaczenia dla niej wypowiedzi Urzędu Nauczycielskiego Kościoła.

W części dotyczącej tematów teologii moralnej szczegółowej zostały zamieszczone dwa teksty. Pierwszy jest opracowaniem autorstwa Konrada Hilperta, emerytowanego profesora teologii moralnej Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Ludwika Maksymiliana w Monachium, na temat aktualności etyki relacji. W tekście tym zostały ukazane powiązania refleksji teologicznomoralnej z doktryną kościelną i praktyką duszpasterską na podstawie *Amoris laetitia*. Opierając się na papieskim dokumencie, Hilpert dokonał charakterystyki zmiany w teologii moralnej, polegającej na przejściu z etyki seksualnej w kierunku etyki relacji, której podstawą jest miłość. Małżeństwo i relacje to rzeczywistości mające charakter dynamicznego procesu, w których ujawnia się zarówno wzrost, jak i kryzysy. Zdaniem autora, z perspektywy etyki relacji należy także wyjaśniać i oceniać sytuacje nieodpowiadające normom. Według Hilperta, *Amoris laetitia* wprowadza nowy ton, różnicowane ujęcie i poszanowanie wobec własnej logiki indywidualnych historii życiowych ludzi, ale także wymóg towarzyszenia im w poszukiwaniu sztuki tworzenia relacji. Zadanie określenia odpowiedzialnych regulacji uwzględniających miejscowe tradycje i wyzwania zostało powierzone Kościołom lokalnym, w związku z czym los i kontynuacja drogi synodalnej zależą od tego, w jaki sposób osoby odpowiedzialne zadania te podejmą i wypełnią.

Ciekawe, solidnie uzasadnione i obszerne opracowanie na temat rozwoju ujęć teologicznych dotyczących kwestii osób rozwiedzionych żyjących w powtórnych związkach zostało przygotowane przez Martina M. Lintnera, profesora teologii moralnej z Wyższej Szkoły Filozoficzno-Teologicznej w Brixen/Bressanone we Włoszech, oraz Evę-Marię Faber, profesor dogmatyki i teologii fundamentalnej w Wyższej Szkole Teologicznej w Chur w Szwajcarii. Autorzy dokonali szczegółowego porównania wypowiedzi zawartych na temat sytuacji osób rozwiedzionych żyjących w powtórnych związkach oraz problematyki sumienia w *Amoris laetitia* z innymi dokumentami kościelnymi, głównie zaś adhortacją apostolską Jana Pawła II *Familiaris consortio*. We wnioskach z dokonanego analitycznego porównania zwrócili uwagę na nowość w ocenie sytuacji osób rozwiedzionych żyjących w powtórnych związkach, przewyższenie ekskluzji, rewizję dotychczasowego wymagania wstrzemięźliwości seksualnej w takich sytuacjach oraz podkreślenie spraw-

dzonej praktyki Kościoła na *forum internum*. Choć tekst Lintnera i Faber jest dość obszerny, to przekazuje ciekawe porównanie kościelnych dokumentów, wykazując podobieństwa i różnice ukazujące nie zerwanie z tradycją nauczania kościelnego, ale przesunięcie w niej akcentów i nowe perspektywy. Opracowanie jest cenną pomocą dla zrozumienia nie tylko adhortacji posynodalnej papieża Franciszka, ale także innych dokumentów Kościoła dotyczących problematyki osób rozwiedzionych żyjących w powtórnych związkach.

W ostatniej części publikacji, poświęconej horyzontowi programowemu, został zamieszczony tekst autorstwa Hermanna J. Pottmeyera – emerytowanego profesora teologii fundamentalnej Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu w Bochum. Artykuł zatytułowany *Lud Boży w drodze (Volk Gottes auf dem Weg)* dotyczy wizji Kościoła jako klucza do zrozumienia *Amoris laetitia*. Zdaniem Pottmeyera, posynodalna adhortacja ma charakter wybitnie duszpasterski, w związku z czym zachowuje swoisty dystans do wyrażania wiążących decyzji w obszarze złożonej i wielopłaszczyznowej problematyki małżeństwa i rodziny. Dokument ten zrodził się z przekonania o pierwszeństwie czasu przed przestrzenią i postuluje taki sposób podejścia do problemów. Rozumienie Kościoła jako Ludu Bożego w drodze i synodalności jako konstytutywnego wymiaru Kościoła są uzasadnieniem stwierdzenia, że nie wszystkie problemy szczegółowe muszą znaleźć rozstrzygnięcie Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. Przekształcenie Kościoła z charakteru hierarchiczno-centralistycznego w kierunku synodalnego, co zostało zapoczątkowane przez Sobór Watykański II, jest kontynuowane przez papieża Franciszka i wymaga od wszystkich wierzących podjęcia wezwania do nawrócenia.

Książka wydana pod redakcją S. Goertza i C. Witting jest ciekawym i udanym opracowaniem dotyczącym ważnych zagadnień ogólnych i szczegółowych teologii moralnej z perspektywy dokumentu papieża Franciszka *Amoris laetitia*. Zwłaszcza dla przedstawicieli tego działu teologii wiele kwestii przedstawionych w posynodalnej adhortacji budzi kontrowersje i jest przedmiotem krytyki. Tematy poruszone w książce, opracowane przez czołowych przedstawicieli teologii moralnej obszaru języka niemieckiego, zostały ukazane jasno i solidnie uzasadnione, i nawet jeśli nie są jedynym słusznym i ostatecznym sposobem interpretacji papieskiego dokumentu, to dalsze dyskusje o nim nie mogą przejść obojętnie wobec recenzowanej publikacji. Poszczególne teksty nie wyczerpują wszystkich pytań i nie wyjaśniają wszystkich kontrowersji, a w niektórych z nich można zauważyć powtarzające się wątki, jak chociażby nauka na temat sumienia, czy zasady stopniowości. Dyskusyjne jest twierdzenie redaktorów książki dotyczące tego, że *Amoris laetitia* jest punktem zwrotnym dla teologii moralnej, gdyż wydźwięk poszczególnych tekstów zamieszczonych w książce ukazuje i uzasadnia, że mamy do czynienia z konty-

nuacją w nauczaniu Kościoła katolickiego o małżeństwie, co potwierdzają liczne nawiązania do innych dokumentów i teologii Soboru Watykańskiego II. Wyraźny jest oczywiście nowy język przekazu i przesunięcie akcentów w rozumieniu i ukazywaniu treści katolickiego nauczania o małżeństwie i rodzinie. Język poszczególnych tekstów jest zrozumiały, twierdzenia dobrze uzasadnione, choć niektóre z nich są zbyt obszerne, co nie ułatwia lektury i zrozumienia wywodów. Pewnym mankamentem publikacji jest brak indeksów osobowych i rzeczowych, które ułatwiłyby orientację w bogatej i złożonej problematyce. Dla ludzi zainteresowanych rozumieniem podstawowych zagadnień współczesnej teologii moralnej, zwłaszcza w odniesieniu do złożonej problematyki małżeństwa i rodziny, książka może być nieodzowną pomocą i przewodnikiem, a dla dalszych dyskusji teologów i kolejnych opracowań na temat *Amoris laetitia* niezwykle cenną inspiracją.